

بررسی

عملکرد طرح سامان بخشی کتاب‌های آموزشی در ده سال گذشته

● دکتر محمود معافی

مشاور برنامه‌ریزی درسی

مقدمه

وضعیت نشر کتاب‌های آموزشی و کمک‌درسی تا قبل از سال ۱۳۷۲، به لحاظ عدم توجه به اصول و معیارهای علمی و آموزشی در تألیف و چاپ این نوع از کتاب‌ها و همسویی ناچیز با اهداف برنامه‌های درسی، موجب بروز انتقاداتی از سوی رسانه‌های جمعی، معلمان و متخصصان آموزشی شد. این مطلب علاقه‌مندان و دلسوزان آموزش و پرورش را واداشت که از ریاست وقت سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی شادروان آقای مهندس علاقه‌مندان درخواست کنند که برای حل این معضل چاره‌اندیشی کنند. به منظور حل این مشکل دفتر انتشارات کمک‌آموزشی با تشکیل واحد سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی و کمیته‌های علمی و کارشناسی، اقدامات ارزشمندی را درخصوص ساماندهی به وضعیت کتاب‌های آموزشی و کمک‌درسی به اجرا درآورد.

ناشران و مؤلفان با این اعتقاد که کار سازمان پژوهش ایجاد وقفه در کار تولید کتاب‌های آموزشی نیست. بلکه هدف، کمک‌فکری و کارشناسی به ناشران در جهت تولید آثار کیفی و بهتر است، با این طرح همراهی کردند. اعتقاد کارشناسی بر این است که ناشران با تولید کتاب‌های آموزشی و کمک‌درسی مفید، می‌توانند به غنی‌سازی برنامه‌ی درسی کمک کنند و

۲۴۹۱۹۰

پاییز ۱۳۸۷

۲۲

نقص های کمبود یک بسته ی آموزشی را برطرف کنند.

طرح سامان بخشی کتاب های آموزشی از سال ۱۳۷۹ با هدف دستیابی به مقاصد زیر به اجرا گذاشته شد.

۱. هدایت ناشران و تولید کنندگان کتاب های آموزشی و کمک درسی در تولید کتاب های مورد نیاز معلمان و دانش آموزان و جهت دهی به تولید این آثار با توجه به معیارها و استانداردهای آموزشی و یادگیری

۲. تشویق مؤلفان و ناشران به تولید کتاب های آموزشی مطلوب و منطبق با معیارهای علمی و تربیتی

۳. شناسایی و معرفی آثار برتر

۴. تبیین و انتقال سیاست ها و اهداف آموزش و پرورش در بین ناشران و مؤلفان

فعالیت های انجام شده در ده سال گذشته

در اجرای این طرح، فعالیت های مختلفی نظیر برگزاری هفت جشنواره، نقد و بررسی نزدیک به ۱۴۰۰۰ کتاب در ۳۲ حوزه ی آموزشی، تدوین و نشر ۳۰ نشریه در زمینه استانداردها و معیارهای تولید کتاب های آموزشی، معرفی آثار برگزیده ی ناشران و کتاب های آموزشی در پایان کتاب های درسی، انتشار ۲۴ شماره ی فصل نامه ی «جوانه»، انتشار کتاب نامه های رشد و معرفی این کتاب ها به مدارس صورت گرفت. خوشبختانه کلیه ی فعالیت های این طرح در طی ده سال مستندسازی شده است و به همین علت امکان قضاوت بر روی این طرح به کمک آمار و ارقام و داده های کیفی امکان پذیر است. شاید مهم ترین دستاورد این طرح، نقد و بررسی نزدیک به ۱۴۰۰۰ کتاب آموزشی بر اساس یک سلسله شاخص ها در طی ده سال گذشته بوده است. لازمه ی این نقد و بررسی ها تدوین اصول و معیارهای تألیف و چک لیست نقد و بررسی کتاب های آموزشی مختلف از قبیل کتاب های کار و تمرین، کتاب های ارزشیابی و کتاب های دانش افزایی (برای دانش آموزان و معلمان) و روش های تدریس موضوعات مختلف درسی بوده است. این جزوات که حاصل کار جمعی و تجربیات مؤلفان کتاب های درسی و یا اعضای شوراهای برنامه ریزی درسی است و در تیراژی نزدیک به ۶۰ هزار منتشر شده است، حاوی اطلاعات ارزشمندی برای ناشران و مؤلفانی است که تصمیم دارند در تولید کتاب های آموزشی در حوزه های مختلف آثار ماندگاری ایجاد کنند. همانگونه که تولید یک کتاب درسی با رعایت ملاحظات مختلف تربیتی و آموزشی صورت می گیرد، تألیف کتاب های آموزشی که با هدف غنی سازی یادگیری، صورت می گیرد، از این قاعده مستثنی نیست. شتابزدگی در تألیف کتاب های کمک درسی، تقلید در تألیف، تولید آثار تکراری و مشابه، بی توجهی به مسایل تربیتی، کم توجهی به ویرایش علمی و ادبی، غلبه ی مسایل اقتصادی بر مسایل تربیتی، بدون شک از ارزش یک کار علمی می کاهد.

جدول شماره ی (۱) نشان می دهد که در طی ده سال گذشته حجم زیادی از آثار تولیدی توسط ناشران مختلف از طریق ده ها کمیته ی علمی و کارشناسی مورد نقد و بررسی قرار گرفته

است و به گونه‌ای تلاش شده است که بازار تولید این کتاب‌ها در جهت مثبت و مرتبط با برنامه‌ی درسی هدایت شود.

جدول ۱. توزیع کتاب‌های مورد بررسی، مناسب، تقدیری و برگزیده در جشنواره‌های کتاب‌های آموزشی رشد

چاپ اول سال‌های تحت پوشش	تعداد عناوین کتاب‌های آموزشی			مربوط به مقطع تحصیلی	جشنواره‌ی دوره‌ی (سال اجرا)
	تقدیری و برگزیده	مناسب	مرتبط دریافتی		
۶۸-۷۸ (۱۰ سال)	۴۸	۶۳۱	۱۱۸۴	ابتدایی	اول (۱۳۷۹)
۶۹-۷۹ (۱۰ سال)	۹۸	۹۸۴	۱۸۶۰	راهنمایی	دوم (۱۳۸۰)
۷۰-۸۰ (۱۰ سال)	۱۲۰	۶۸۶	۱۷۶۶	متوسطه‌ی نظری و پیش‌دانشگاهی	سوم (۱۳۸۱)
	۵۷	۱۷۳	۳۶۷	فنی و حرفه‌ای و کاردانش	
۷۹-۸۲ (۴ سال)	۶۰	۵۵۹	۱۳۰۸	ابتدایی	چهارم (۱۳۸۳)
۸۰-۸۲ (۳ سال)	۶۵	۴۶۱	۱۰۱۹	راهنمایی	
۸۱-۸۳ (۳ سال)	۵۶	۵۰۷	۱۵۷۴	متوسطه‌ی نظری و پیش‌دانشگاهی	پنجم (۱۳۸۴)
	۳۸	۱۳۷	۵۵۳	فنی و حرفه‌ای و کاردانش	
۸۳-۸۵ (۳ سال)	۳۰	۴۳۶	۱۰۸۳	ابتدایی	ششم (۱۳۸۶)
	۲۹	۳۶۰	۶۲۵	راهنمایی	
۸۴-۸۶ (۳ سال)	۱۴	۳۰۱	۱۴۵۴	متوسطه‌ی نظری و پیش‌دانشگاهی	هفتم (۱۳۸۷)
	۱۸	۳۱۵	۷۱۲	فنی و حرفه‌ای و کاردانش	
۶۸-۸۶	۶۳۳	۵۵۵۰	۱۳۵۰۵	جمع کل	

چهارم ۲۴۹۱

پاییز ۱۳۸۷

۲۴

**حداقل یک دهم از
کتاب آموزشی
و کمک درسی
به عنوان کتاب
تقدیری و برگزیده
انتخاب شده است**

همانگونه که از داده‌های جدول ۱ پیداست.

۱. طرح ساماندهی، نقد و بررسی کتاب‌های آموزشی و کمک‌درسی همه‌ی دوره‌های تحصیلی را به صورت ادواری مدنظر قرار داده است.

۲. حداقل نیمی از کتاب‌های مورد بررسی مناسب تشخیص داده شده است که این امر حاکی از توجه نسبی ناشران به رعایت اصول و معیارهای تولید کتاب‌های آموزشی و درسی است.

۳. با وجود دشوار بودن کسب معیارهای انتخاب کتاب‌های تقدیری و برگزیده، استقبال ناشران از شرکت دادن کتاب‌های خود در جشنواره‌های مختلف موجب امیدواری است و این امر می‌رساند که ناشران بدون نگرانی تمایل دارند تا آثار آن‌ها مورد نقد و بررسی قرار گیرد.

۴. میزان کتاب‌های آموزشی در رشته‌ی فنی و حرفه‌ای و کاردانش در مقایسه با سایر دوره‌ها کمتر است. جا دارد که در زمینه‌ی تولید آثار مطلوب در این زمینه برنامه‌ریزی شود.

طرح ساماندهی کتاب‌های آموزشی در عین حال آشکار کرد که در کدامیک از حوزه‌های آموزشی نیاز به تولید آثار بیشتری است و جا دارد که ناشران به تولید کتاب‌های آموزشی در این حوزه‌ها اهتمام بیشتری ورزند. برای مثال می‌توان به حوزه‌های جغرافیای انسانی و سیاسی، تاریخ معاصر، اقتصاد، روان‌شناسی، عمران، مواد، کشاورزی، مدیریت خانواده، علوم بهداشتی، متالوژی، صنایع شیمیایی، معدن، جواهرسازی، الکترونیک، بیوتکنولوژی، گیاهان دارویی، پرورش خلاقیت، خواص دارویی میوه‌ها، و کتاب‌های دینی اثرگذار اشاره کرد. از دیگر نتایج اجرای این طرح روشن شدن کاستی‌ها در حوزه‌ی تدوین کتاب‌های آموزشی به لحاظ رعایت اصول ارزشیابی در طرح سؤالات، بومی‌نبودن برخی از تصاویر، غلبه کتاب‌های ترجمه‌ای، بعضاً استفاده از زبانی نامناسب و دور از فهم دانش آموز، متأثر شدن نشر از انگیزه‌های اقتصادی و بازگشت سریع سرمایه، وارد شدن کتاب‌هایی با کیفیت پائین به بازار نشر، مشکل ویرایش این نوع از کتاب‌ها چه به لحاظ علمی و چه ادبی و زبانی، عدم توجه به ذکر منابع و مآخذ در انتهای کتاب‌ها، شباهت زیاد آثار تولیدشده به یکدیگر به لحاظ نوع ساختار، نحوه‌ی گزینش و سازماندهی محتواست. موازی کاری و تألیف کتاب‌هایی شبیه به یکدیگر توسط ناشران مختلف از دیگر معایب این نوع از کتاب‌هاست.

راهکارها و توصیه‌ها برای برون‌رفت از تنگناها

برنامه‌ی درسی را باید همچون نظامی در نظر گرفت که دارای اجزاء مختلفی است. کتاب‌های درسی، کتب راهنمای معلم، روش‌های تدریس، کتاب‌های کمک آموزشی و درسی، فیلم‌های آموزشی، نرم‌افزارها و سایر وسایل کمک آموزشی اجزای این سیستم هستند. این نظام زمانی می‌تواند به اهداف خود دست یابد که اجزای آن با یکدیگر هماهنگ باشند. از آنجا که مواد آموزشی توسط بخش‌های متعدد تولید می‌شود. ضرورت هماهنگی بین نهادهای تولیدکننده و

۲۴۹۱۹۲

پاییز ۱۳۸۷

۲۵

با نظارت کننده نظیر سازمان پژوهش، ناشران بخش خصوصی و وزارت ارشاد بر فرایند تولید کتاب‌های آموزشی و کمک‌درسی، کاملاً احساس می‌شود. توجه به نکات زیر توسط نهادهای اشاره شده و ذیربط به منظور تولید آثار کیفی بهتر توصیه می‌شود.

۱. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

- تولید و تعمیم راهنماهای تولید کتاب‌های آموزشی
- تداوم جشنواره‌ها، تولید کتاب‌نامه‌های رشد و معرفی کتاب‌های مناسب و استاندارد به مدارس
- برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای ناشران، مؤلفان و علاقه‌مندان در زمینه‌ی تولید کتاب‌های آموزشی مطلوب
- تولید کتاب‌های کمک‌آموزشی و درسی نمونه و الگو

۲. ناشران و پدیدآورندگان کتاب‌های آموزشی

- رعایت اصول و معیارهای تدوین شده در تولید کتاب‌های کمک‌آموزشی و درسی
- تولید آثار سودمند و رعایت مسایل فرهنگی، ارزشی، علمی و تربیتی در تولید آثار آموزشی
- تقویت صلاحیت‌ها و مهارت‌های تیم تألیف
- پرهیز از شتاب‌زدگی در چاپ کتاب‌های آموزشی و پرهیز از تقلید در تألیف کتاب‌های آموزشی
- تنوع بخشیدن به تولید کتاب‌های آموزشی
- مطالعه در زمینه‌ی نیازها و علایق کودکان، نوجوانان و جوانان در تولید کتاب‌های آموزشی
- مورد نیاز و انجام نیازسنجی در این حوزه با همکاری سازمان پژوهش
- توجه به تولید کتاب‌های آموزشی مورد نیاز معلمان به‌ویژه در حوزه‌ی روش‌ها تدریس مفاهیم دانشی، مهارتی و نگرشی درسی

۳. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

۱. نظارت بر کار انتشار کتاب‌های آموزشی و اطمینان از حصول انطباق آن با ضوابط و معیارهای مصوب از سوی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
۲. همکاری در برپایی نمایشگاه‌های بین‌المللی در زمینه‌ی تولید کتاب‌های آموزشی با هدف استفاده از تجارب سایر کشورها

میزان کتاب‌های
آموزشی در رشته‌ی
فنی و حرفه‌ای
و کاردانش
در مقایسه با سایر دوره‌ها
کمتر است

منابع

۱. گزارش‌های ارزیابی از دومین، سومین، چهارمین، پنجمین و ششمین جشنواره‌ی کتاب‌های آموزشی رشد ۱۳۸۶-۱۳۸۰، دفتر انتشارات کمک‌آموزشی
۲. بیانیه‌ی هیأت داوران در چهارمین، پنجمین و ششمین جشنواره‌ی کتاب‌های آموزشی رشد، دفتر انتشارات کمک‌آموزشی
۳. مجموعه‌ی راهنماهای تولید کتاب‌های آموزشی شماره‌های ۱ تا ۳۰ دفتر انتشارات کمک‌آموزشی
۴. گزارش عملکرد ده‌ساله طرح سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی (۱۳۸۷-۱۳۷۸)، دفتر انتشارات کمک‌آموزشی

۲۴۹۱۹۱

پاییز ۱۳۸۷

۲۶

